

DE LANDSCHAPPEN VAN OVERIJSSSEL

W BOOKS

Landschap
Overijssel

DE LANDSCHAPPEN VAN OVERIJSSSEL

Ineke Baan
Henk Hengeveld
Martien Knigge
Henk van der Velde

W BOOKS

Landschap
Overijssel

Voorwoord

Geachte lezer,

“Iedereen heeft zijn rivier
En ik, ik heb de IJssel.”

Dit is een regel uit een gedicht van Liselore Gerritsen. En mijn rivier is de IJssel. De IJssel is de mooiste rivier in Nederland en ook het mooiste landschap dat ik ken. Er kan maar één de mooiste zijn..., toch? Maar er zijn vele mooie landschappen in Overijssel.

Ik denk dat iedereen wel een mooiste landschap heeft, een mooiste plek. Plekken met bijzondere herinneringen, plekken met bijzondere betekenissen. Dergelijke plekken zijn belangrijk in het leven van mensen.

Overijssel is mooi. Overijssel is rijk, met een grote variatie aan landschappen.

Nu Landschap Overijssel haar 80-jarig jubileum viert, willen wij die rijkdom van onze provincie zichtbaar maken. Ook maken wij met beschrijvingen het landschap ‘leesbaar’, door te beschrijven wat je buiten kunt zien. Het gaat er niet alleen om, om ze zichtbaar te maken in dit boek, ook willen wij iedereen uitnodigen om er opuit te gaan. Daarom zijn van elk landschap de GPS- en ook de X- en Y-coördinaten weergegeven.

Het eerste idee voor dit boek ontstond tijdens mijn bezoek aan de tentoonstelling ‘De Canon van het Nederlandse landschap’, tijdens de Internationale Triënnale Apeldoorn in 2008. Een prachtige tentoonstelling met een even fraai boek. Uit elke provincie werden vijf landschappen getoond. Maar een canon is altijd beperkt: slechts vijf landschappen uit Overijssel, terwijl er zoveel meer karakteristieke landschappen zijn. Toen wij later nadachten over het 80-jarig jubileum van Landschap Overijssel was een plan snel geboren. Wij willen een meer complete landschapscollectie presenteren. Met nog steeds hetzelfde uitgangspunt als van de canon: “In de reeks landschapsbeelden spiegelen zich de typerende ontwikkelingen, tendensen en beslissingen in de Nederlandse cultuur.”

Ons landschap is cultuur. Voor een goed begrip citeer ik de beschrijving uit de Van Dale: “landelijke omgeving zoals men die in één blik overziet, zoals zij zich in haar samenstel vertoont.” Het landschap is dus een samenstel, het is een ensemble, bestaande uit veel verschillende en vaak kleine landschapselementen en gebouwen, die veelal in bezit zijn van meerdere eigenaren. Het landschap is in de loop van de tijd ontstaan omdat deze landschapselementen een nuttige functie hadden voor mens en (landbouw)bedrijf. Wij noemen dan ook agrarische cultuurlandschappen naast de natuurlandschappen. Die nuttige functies zijn er tegenwoordig niet meer voor het individuele bedrijf en daarmee is, in combinatie met

de schaalvergroting in de landbouw, ook het onderhoud niet meer vanzelfsprekend. Maar het landschap heeft nog steeds belangrijke waarden voor onze maatschappij. Daarom is het hard nodig om te blijven werken aan het beheer van het landschap. Dat doet Landschap Overijssel.

Wij hebben 34 plekken geselecteerd die in dit boek worden gepresenteerd. De selectie is gebaseerd op de zogenaamde natuurlijke laag, de bodem en het water, die ook in de ‘Overijsselse Omgevingsvisie’ wordt gebruikt. Dit is een boek van Landschap Overijssel, maar het gaat niet om de organisatie zelf. Van onze eigen natuurlandschappen zijn er slechts negen als locatie opgenomen. In dit voorwoord gebruik ik een aantal malen het woord ‘mooi’. De mooie foto’s die worden getoond zijn niet per se foto’s van mooie landschappen; ze tonen de karakteristieke landschappen zoals ze zijn. Ook in dit boek is ‘kiezen is verliezen’. Ook nu ontbreken er landschappen in onze selectie en soms niet de minste.

Bij elke plek wordt een beschrijving gegeven over het ontstaan van het betreffende landschap; zowel door de uitgangspunten van bodem en water op de betreffende plek te beschrijven als ook door de menselijke activiteiten te benoemen die het landschap hebben gevormd. Het boek heeft dus een duidelijk informatief karakter, met daarbij de bedoeling om de lezer te prikkelen om de landschappen ‘in het echt’ buiten te gaan beleven, gewapend met de aangereikte informatie.

Wij hebben Michiel Pothoff – ook de fotograaf van de ‘Canon van het Nederlandse landschap’ – uitgenodigd de fotoserie te maken. Samen met Martien Knigge van Landschap Overijssel zijn de plekken bezocht om de goede foto’s te maken die het verhaal van het landschap zichtbaar maken. Hij heeft van alle plekken in meerdere seizoenen prachtige foto’s gemaakt, volgens zijn specifieke aanpak.

Aan Henk van der Velde hebben wij gevraagd een inleidend hoofdstuk te schrijven. Henk heeft gewerkt aan vele archeologische onderzoeken in Overijssel en is medeauteur van het boek ‘Mens en land in het hart van Salland’. Hij is dé deskundige om een overzicht te geven van de landschapsontwikkeling in onze provincie.

Verspreid door het boek, los van de locaties, staan twaalf ‘Verhalen uit het landschap’. Lamberthe de Jong tekende ze op uit de mond van mensen die een sterke band hebben met het landschap van Overijssel.

De medewerkers van Landschap Overijssel blijven vol passie werken aan natuurlandschappen en cultuurlandschappen in Overijssel want:

“natuur&landschap is van waarde voor mensen;
mensen dragen bij aan de waarde van natuur&landschap;
natuur&landschap is een belangrijke waarde van de identiteit
van Overijssel.”

Henk Hengeveld, Directeur Landschap Overijssel
September 2012

Inhoudsopgave

	Hoe Overijssel een mensenlandschap werd	8
	IJstijdlandschap	24
1	Woldberg bij Steenwijk	28
2	Brongebied Mosbeek boven Mander	32
3	Lemelerberg bij Ommen	36
4	Markeloseberg bij Markelo	40
	Oud zandlandschap	44
5	Ageler Es bij Groot Agelo	48
6	Kasteel Twickel bij Delden	52
7	Erf Groot Hilder bij Buurse	56
8	Oude Vechtsteeg bij Hoonhorst	60
9	Havezate Westervlier bij Diepenheim	64
10	Groote Esch bij Vilsteren	68
	Jong ontginningslandschap	72
11	Dalsmholte bij Lemelerveld	76
12	't Oostermaet bij Lettele	80
13	Westerhuizingerveld bij Balkbrug	84
	Beekdallandschap	88
14	Reest bij Meppel	92
15	Dinkel bij Losser	96
16	Mosbeek bij Hezingen	100
17	Oelerbeek bij Delden	104
18	De Doorbraak bij Ijpelo	108
19	Soestwetering bij Boxbergen	112

	Rivierenlandschap	116
20	Ossenwaard bij Deventer	120
21	IJssel bij Zalk	124
22	Landgoed Nieuw Rande bij Diepenveen	128
23	Vecht en Zwarte Water bij Zwolle	132
24	Regge bij Nijverdal	136
25	Vechtstuw bij Junne	140
	Zeekleilandschap	144
26	Erf 45 op Kampereiland	148
27	Zwartendijk bij Kampen	152
28	Voormalige Zuiderzeekust bij Vollenhove	156
	Laagveenlandschap	160
29	Veerslootslanden bij Rouveen	164
30	Weerribben bij Kalenberg	168
31	Rietland bij Belt-Schutsloot	172
	Hoogveenlandschap	176
32	Wierdense Veld tussen Nijverdal en Wierden	180
33	Lutterveld bij De Krim	184
34	Veenkoloniaal landschap bij Kloosterhaar	188

Hoe Overijssel een mensenlandschap werd

Het landschap in Overijssel is ontstaan in vele eeuwen. In het begin was de mens er te gast, als jager of visser. Pas vanaf 6500 jaar geleden is de mens zijn stempel gaan drukken op het landschap. Eerst subtiel en voorbijgaand, later – vanaf de Middeleeuwen – nadrukkelijk en permanent.

Wandelend of fietsend door Overijssel zie je overal om je heen bijzondere landschappen. Veel van deze landschappen beschouwen we als natuurgebieden, andere als landbouwgronden of verstedelijkt gebied. Toch hebben ze meer met elkaar gemeen dan je op het eerste gezicht zou denken. Ze zijn allemaal gevormd door de mens, het zijn cultuurlandschappen. In dit hoofdstuk wordt aandacht besteed aan het ontstaan van deze cultuurlandschappen en hun geschiedenis. Kennis van deze historische informatie maakt het waarnemen en genieten van de landschappen van Overijssel completer en rijker. Bij natuur denken we al snel aan onveranderlijke landschappen, aan wildernissen die teruggaan tot in de oertijd. Tot in de negentiende eeuw hadden mensen

niets met de wildernis. In hun ogen was het ontginnen en in cultuur brengen van gebieden het toppunt van beschaving. Tegenwoordig lijkt het tegenovergestelde de norm. Natuur in de vorm van ongerepte wildernis wordt als bijzonder beschouwd. Daarbij vervaagt de grens tussen onze visie op de oernatuur (zoals bijvoorbeeld uitgebeeld in de inrichting van de Oostvaardersplassen) en de natuur die ontstaan is dankzij een eeuwenlang samenspel tussen mens en landschap. Natuur die teruggaat tot in de oertijd bestaat niet meer in Nederland. Zowel het agrarisch landschap als onze natuurgebieden zijn ontstaan als gevolg van menselijk handelen. Soms gebeurde dat spontaan, maar ook als onbedoeld neveneffect. Dat laatste zien we bijvoorbeeld terug in

Een dorpje in de Romeinse tijd.

de heidevelden, die ontstaan zijn doordat de historische landbouwmethodes de grond uitputten. Verschillende natuurgebieden zijn kwetsbaar geworden, doordat het gedrag van de mens veranderd is.

Het agrarische landschap wordt op veel plaatsen in Overijssel gekenmerkt door de essen en de verkaveling van de gronden. De bollingen in het landschap verwijzen naar de ligging van akkers (essen of enken) die vanaf de Middeleeuwen in gebruik zijn. Bosschages, houtwallen en eenzame bomen geven de verkaveling aan van de akkers. Ook de rechte percelen in de voormalige veengebieden vertellen een verhaal van grootschalige ontginningen die teruggaan tot in de negentiende eeuw.

Steden en dorpen lijken al eeuwen deel van het Overijsselse landschap. Toch is hun permanente aanwezigheid nog niet eens zo oud. Hun oorsprong ligt tegen het einde van de Vroege Middeleeuwen (800 tot 1000 n. Chr). Hun belang voor de inrichting van het landschap is enorm. Kerktorens bepaalden eeuwenlang het silhouet van steden en dorpen. De verbindingswegen (zeker die tussen steden) bepaalden de verdere ruimtelijke inrichting van de provincie.

Het samenspel tussen mens en landschap is het onderwerp van dit hoofdstuk. Vanuit het perspectief van het landschap wordt de geschiedenis van onze voorouders beschreven. Door hun aanwezigheid en handelen hebben zij een gelaagd landschap geschapen. Facetten van deze gelaagdheid vinden we terug in de flora (zoals de heidevelden en veenmoerassen), in de verkaveling die soms meer dan 1000 jaar teruggaat, maar ook in oude veldnamen.

De eerste mensen: jagers en verzamelaars

De oudste sporen van menselijke aanwezigheid in Overijssel dateren van meer dan 100.000 jaar geleden. Ze worden gedateerd in de Oude Steentijd (Paleolithicum), een periode die tienduizenden jaren bestrijkt. In die duizenden jaren veranderde het landschap regelmatig. Botten uit zandwingaten zoals bij Zwolle en even ten noorden van Raalte vertellen een verhaal van een exotische wereld. 150.000 jaar geleden liepen er nijlpaarden rond. Het was relatief warm. Botten van hollenleeuwen, wolharige neushoorns en mammoeten vertellen weer een heel ander verhaal. Grote ijsmassa's strekten zich 100.000 jaar geleden vanuit het noorden tot in Overijssel uit. Na het ijs kwamen de toendra's waarover groepen mammoeten en rendieren trokken. Nog later, toen het klimaat langzaam opwarmde, ontstonden de eerste oerbossen. Het waren uitgestrekte naaldwouden zoals je ze nu nog in Scandinavië tegen komt. Daar weer op volgend kwamen er loofbossen. Deze ontwikkelingen gingen allemaal vanzelf, mogelijk gemaakt door de

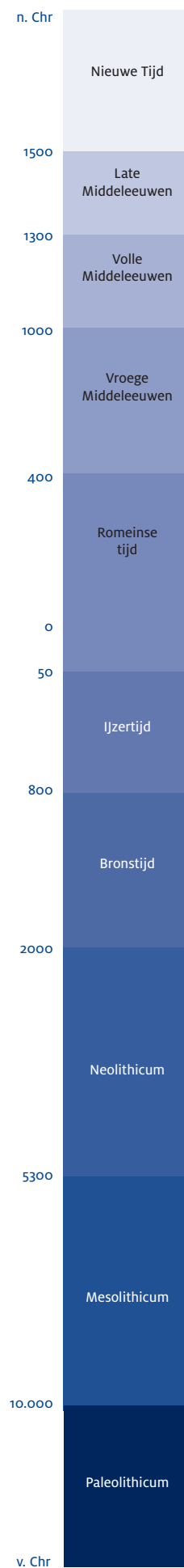

Een vuurstenen vuistbijl uit het Paleolithicum.

vruchtbaarheid van de bodem en veranderingen in het klimaat.

Tussen alle botten van mammoeten liggen soms gebruiksvoorwerpen die door mensenhanden gemaakt zijn. Een vuistbijl en enkele afslagen van vuursteen (de belangrijkste grondstof voor voorwerpen in die tijd) wijzen er op dat kleine groepen Neanderthalers door het Overijsselse landschap zwierven. Van opgravingen naar deze vroege bewoners is het in Overijssel nooit gekomen. Op basis van onderzoek elders weten we dat de Neanderthalers tussen 150.000 en 35.000 jaar geleden in Europa rondzwierven. Kleine groepen leefden van de jacht op wild en het verzamelen van dat wat de natuur in de verschillende seizoenen te bieden had. Dit bestaat betekende dat ze regelmatig van woonplaats wisselden en dat iedere groep een ruim territorium nodig had om haar voortbestaan te verzekeren.

Neanderthalers verdwenen ongeveer 35.000 jaar geleden. De Homo Sapiens (de moderne mens) nam zijn plek in. Tot 5000 jaar geleden veranderde de bestaansbasis van deze groepen van jagers-verzamelaars niet. Jagers-verzamelaars kenden geen permanente verblijfplaatsen. Van die plekken waar ze voor korte of langere tijd hun tenten opbouwden, vinden we vaak niet meer terug dan afval in de vorm van vuurstenen voorwerpen en een enkele haardkuil. Over de wijze waarop ze met hun doden omgingen zijn we zo mogelijk nog slechter ingelicht, op één uitzondering na. In Mariëberg werden tijdens een opgraving grafkuilen aangetroffen van 7000 jaar oud. Ze behoren tot de oudste resten van een grafritueel, die we uit Nederland kennen. De doden werden gehurkt in kuilen geplaatst.

Archeologisch onderzoek in Overijssel. Dankzij het onderzoek van archeologen, historisch-geografen en historisch-ecologen zijn we in de afgelopen decennia veel te weten gekomen over de geschiedenis van het Overijsselse landschap. Bij archeologie worden sporen van menselijk handelen (zoals verkleuringen in de grond ontstaan door gegraven kuilen) in kaart gebracht.

Een bijzonder element is de aanwezigheid van rode oker die in enkele graven werd aangetroffen.

Had de mens geen invloed op het landschap? Niet of nauwelijks. We zullen nooit kunnen vaststellen of sommige dieren door overbejaging uit Overijssel verdwenen, maar erg waarschijnlijk lijkt het niet. Tijdens een opgraving bij Zutphen kon worden vastgesteld dat de bewoners van een klein kampement aan de oever van de Berkel riet verbrandden en zodoende ruimte creëerden. Veel is het niet, de echte revolutie moest nog komen.

De eerste landbouwers

Ongeveer 6500 jaar geleden veranderde een deel van de bestaanswijze van de toenmalige bewoners van Nederland. In plaats van alleen maar afhankelijk te zijn van de jacht en het verzamelen van voedsel, gingen kleine gemeenschappen ook zelf voedsel verbouwen. Het eerst gebeurde dit in het zuiden van Limburg. Vervolgens, in de loop van enkele duizenden jaren, veranderde de bestaanswijze definitief. In het begin van de Bronstijd waren vrijwel alle inwoners boer. Vroeger werd deze overgang wel eens de Neolithische revolutie genoemd (Neolithicum ofwel Nieuwe Steentijd is de periode waar we in deze paragraaf over spreken), maar voor een revolutie heeft deze omwenteling wel erg lang geduurd. Tegenwoordig kijken archeologen veel genuanceerder

naar dit proces. Het is belangrijk te beseffen dat een overgang naar landbouw en veeteelt helemaal niet zo'n verbetering hoefde te zijn. Zolang er genoeg jachtwild is en vruchten verzameld kunnen worden geeft jagen en verzamelen veel bestaanszekerheid. Pas wanneer er teveel monden gevoed moeten worden, dwingt dit de mens om de natuur zelf te sturen. Echter, vee kan ziek worden of verdwijnen en oogsten kunnen mislukken. Toch was een overgang naar een boerenbestaan onafwendbaar, al blijkt uit archeologisch onderzoek dat tot ver in het Neolithicum (en zelfs nog in de Bronstijd) jagen en verzamelen een belangrijke aanvulling vormden op het dagelijkse menu. Archeologen vinden niet voor niets regelmatig vuurstenen pijlpunten uit deze perioden.

Aan de andere kant moeten we de gevolgen van deze veranderingen ook niet onderschatten. In plaats van rond te trekken, bleven groepen langer op een plek. Er werden huizen gebouwd. Ook betekende dit dat mensen meer bezit kregen. Aardewerk werd geïntroduceerd. Bezit betekent bovendien dat je iets te verliezen hebt. Have en goed moesten beschermd worden tegen rovers. De overgang naar landbouw leidde tot grote veranderingen in de samenleving.

Het aantal vindplaatsen uit het Neolithicum is in Overijssel niet erg groot. Nederzettingen zijn in de provincie (nog) niet gevonden. Wel kennen we verschillende

grafmonumenten. Zo weten we dat bij Mander ooit een hunebed gelegen heeft. Veel van de grafmonumenten (vrijwel uitsluitend heuvels) lagen op markante plaatsen in het landschap. Ze lagen langs wat waarschijnlijk prehistorische routes waren of op hoger gelegen delen van de stuwwallen. Op hun beurt beïnvloedden ze daarmee de latere inrichting van het landschap. Boerengemeenschappen creëerden door de bouw van grafmonumenten een band met het gebied waarin ze leefden. Latere bewoners vonden het belangrijk om de oude grafmonumenten een plaats in hun eigen leefwereld toe te kennen. Het lijkt er op dat ze daarmee wilden aangeven dat het begraven van een eigen familielid in een oude grafheuvel, of het opwerpen van een nieuwe daar vlak naast, hun band met het landschap nog meer versterkte, omdat hij hierdoor een langer verleden kreeg. Indirect hebben de boerengemeenschappen uit het Neolithicum dan ook een belangrijke rol gespeeld in de inrichting van het latere cultuurlandschap. De eerste landbouwers veranderden ook het natuurlandschap in een cultuurlandschap. Nog niet op grote schaal, maar onderzoek naar het voorkomen van stuifmeelpollen uit venen (zoals bij een oude rivierloop van de Dinkel bij Denekamp) tonen aan dat in de

uitgestrekte loofbossen die Overijssel toen bedekten, kleine open plekken gingen ontstaan. Boeren gingen namelijk akkers inrichten door bomen te verwijderen en de ondergroei plat te branden. Deze manier van ontginning staat ook wel bekend als 'slash and burn', en wordt nog steeds toegepast, bijvoorbeeld in Indonesië. Toch bleef het bos tot in de Bronstijd het landschapsbeeld bepalen. Mensen leefden op open plekken in een uitgestrekt woud. Die open plekken raakten weer begroeid, als de mensen zich elders vestigden.

De menselijke factor: verstuiving en uitputting

Rond 1500 v. Chr leefden kleine boerengemeenschappen op open plekken in het bos. Vanaf dat moment kwam de ontginning van het natuurlandschap in een stroomversnelling. Steeds meer bos werd gekapt en omdat de akkers en weides lang in gebruik waren, verdwenen de open plekken niet meer. Behalve dat de introductie van brons het mogelijk maakte om het bos gemakkelijker te verwijderen, groeide de bevolking en daarmee nam ook de behoefte aan grond toe. Vanaf deze periode krijgen archeologen steeds meer grip op de ontwikkeling van bewoning en landschap. Dat komt doordat huizen en grafvelden regelmatig worden

Een halfopen bos in het Lutterzand. Als gevolg van het ontstaan van boerengemeenschappen ontstond een parkachtig landschap.

Celtic fields werden door boeren in de IJzertijd aangelegd. Ze bestonden uit talloze rechthoekige akkertjes.

opgegraven. Bekende vindplaatsen vinden we langs de Vecht (bij Zwolle en Dalfsen), bij Vasse en bij Deventer. De huizen uit de Midden Bronstijd zijn groot, tot wel dertig meter lang en werden vaak op dezelfde plek herbouwd. Behalve voor een familie boden ze ook ruimte aan vee. Botten zijn er vrijwel niet gevonden, maar de grootte van de stallen toont aan dat er omvangrijke veestapels waren. Er zijn zelfs aanwijzingen dat de boeren de vruchtbaarheid van hun akkers op peil probeerden te houden door ze te bemesten. Duidelijk is dat de boeren niet meer van plan waren om te verdwijnen, maar om het landschap naar hun hand te zetten.

Aan de hand van onderzoek naar pollenmonsters uit waterputten kan worden geconcludeerd dat het landschap snel veranderde. Rond de jaartelling waren de meeste bossen verdwenen of gereduceerd tot eilanden in een in cultuur gebracht landschap. Alleen aan de periferie daarvan, zoals de natte dekzandvlaktes bij Borne en Schoonheeten, was het bos nog alom vertegenwoordigd. De mens is de belangrijkste factor geweest in dit proces. Vanaf het einde van de Bronstijd veranderde de wijze waarop het boerenbedrijf werd ingericht. Stonden de boerderijen gedurende de Bronstijd nog op een min of meer vaste plek, in de IJzertijd werden ze regelmatig (elke generatie) over grote afstanden verplaatst. Ze zwierven als het ware door het landschap. Akkers werden

dan ook maar kortstondig gebruikt, waardoor ze ook minder bemest hoefden te worden. Het gevolg was dat vanaf dat moment grote delen van de dekzandruggen in cultuur gebracht werden. Uit de pollenmonsters blijkt dat het aandeel bomen snel afneemt. Het aandeel van heideplanten is ruim vertegenwoordigd, want bij het verlaten van de uitgeputte akkers moest de natuur zich herstellen en heideplanten zijn dan de eerste soorten die opduiken.

In Drenthe en op de Veluwe zijn de akkers uit deze periode regelmatig teruggevonden. Ze staan bekend als 'celtic fields', rechthoekige akkers die omgeven zijn door aardewallen. Hoewel archeologen er wel vanuit gaan dat ook in Overijssel op ruime schaal celtic fields hebben gelegen, zijn ze maar op een paar plaatsen ook echt waargenomen.

Ook het grafritueel veranderde. Gedurende de Brons- en IJzertijd werd het gebruikelijk de doden te cremen. Werden de doden in het begin nog bijgezet in enkele grafheuvels in de nabijheid van de boerderijen, tegen het einde van de Bronstijd ontstonden grote grafheuvelconcentraties, ook wel urnenvelden genoemd. Deze urnenvelden namen een belangrijke plaats in het landschap in. Niet alleen waren ze een richtpunt voor de lokale groep, ze wezen bezoekers er ook op dat het land reeds in gebruik genomen was. Ze bevestigden een claim van een lokale groep op een territorium. Niet zelden lagen urnenvelden dan ook op duidelijk zichtbare plaatsen in het landschap, bijvoorbeeld langs wegen. Bovendien lagen ze vaak bij oudere grafmonumenten. In Overijssel zijn nog verschillende plekken waar urnenvelden bezocht kunnen worden zoals bij De Lutte en de Friezenberg bij Markelo.

Niet alleen het voorkomen van heides duidt er op dat het landschap een ander aanzien krijgt. Tijdens opgravingen komen archeologen ook vaak lagen stuifzand tegen. Tijdens een opgraving bij Denekamp troffen archeologen ploegsporen aan die bedekt waren met een laag zand van één tot enkele decimeters. Blijkbaar werden de oude akkers al snel vatbaar voor dit soort verstuiwingen. Dit hing samen met het verdwijnen van bomen. Doordat deze het grondwater niet meer vast konden houden, spoelde het water de vruchtbare mineralen weg en verdroogden en verarmden de hoger gelegen gronden. De lagere delen echter vernatten juist, want daar kwam dat overtollige grondwater terecht.

Het is misschien de eerste keer in de Nederlandse geschiedenis dat mensen het uiterste vragen van hun omgeving. Of het ook de natuur zelf is die de Overijsselse samenleving tot veranderingen gedwongen heeft, is nog

steeds onderwerp van debat. In ieder geval verandert tegen het einde van de IJzertijd de wijze waarop mensen het landschap inrichten. Niet langer worden boerderijen over grote afstanden verplaatst en urnenvelden verlaten. In plaats daarvan richtten boeren een eigen territorium in. Niet het grafveld wordt de focus, maar de akker. Deze kwam op een vaste plaats in het landschap te liggen en werd regelmatig bemest. Dit zorgde voor plaatsvastheid van boerenerven. Wanneer je immers moeite doet om je akkers vruchtbaar te houden, verhuis je niet zo snel. De doden worden begraven aan de randen van de erven, alsof hun aanwezigheid de claim van de familie op het land moest bevestigen.

Geholpen door een relatief droog klimaat vinden rond het begin van de jaartelling nieuwe ontginningen plaats. Zo verkennen kleine groepen een natte dekzandvlakte bij Borne. Opnieuw worden open plekken gecreëerd in het bos om mensen een woonplaats te geven. Buiten Overijssel gaan mensen ook op de randen van het veengebied wonen. Het is niet uit te sluiten dat dit ook in het gebied tussen de Vecht en Drenthe gebeurd

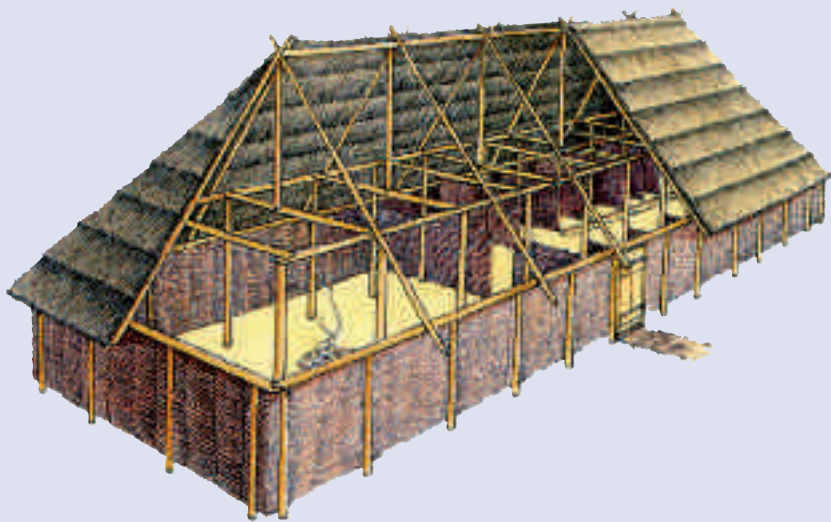
is. De bewoning is echter van korte duur. Ze leidt tot ontwatering van het veen waardoor dat inklinkt en daalt. Bovendien wordt het klimaat na de eerste eeuw van onze jaartelling natter. In de tweede eeuw werden vrijwel alle nieuw ontgonnen gebieden weer verlaten.

Romeinen en Germanen

Van alle periodes in de wereldgeschiedenis zijn er weinig die zoveel fascinatie hebben opgeroepen als die van het Romeinse rijk. Vanuit onze westerse optiek was het Romeinse rijk het eerste grote wereldrijk in de geschiedenis. Vanaf haar verdwijnen (in de loop van de vijfde eeuw n. Chr) zou de erfenis van Rome een belangrijke rol blijven spelen in de Europese geschiedenis. Uit de archeologie zijn verschillende voorbeelden van dramatische gebeurtenissen die zich gedurende de Laat Romeinse tijd afspeelden tussen Romeinen en Germanen. Zo groeven archeologen bij Krefeld-Gellep (Duitsland) de resten op van een slagveld waar Romeinen en Franken slaags waren geraakt, wisten Romeinse troepen een enkele keer een Frankische roversbende in de kraag te

Aardewerken potten uit de IJzertijd. Opgraving bij De Borchert (Denekamp).

Een reconstructie van een boerderij uit de IJzertijd of Romeinse tijd.

Een boerderij gereconstrueerd

Huizen en boerderijen uit de Romeinse tijd werden gedurende 3000 jaar volgens dezelfde traditie gebouwd. De basis van het gebouw werd gevormd door een rij palen in het midden, die het dak moesten dragen. Soms steunde het dak op een enkele rij middenpalen, soms was een dubbele rij nodig. De ingangen zaten in de lange zijden van het huis. In het grondplan zijn ze goed herkenbaar, omdat daar vaak meer steunpalen moesten worden geplaatst om de druk van het dak op te vangen. De ingangen verdeelden het huis in een woongedeelte en een stal. De plaats van de stal vinden we vaak terug doordat we in de grond afdrucken van de tussenschotten van de stalboxen aantreffen. In het woongedeelte vinden

Archeologisch opgravingsvlak met afdrucken van paalgaten.

we doorgaans een haard. De haard vormde de centrale plaats in het huis. We kunnen ons voorstellen dat men rond het vuur gezeten heeft en dat er op werd gekookt.

De basisstructuur van de wanden werd ook gevormd door houten palen. Tegen die basis werden vlechtwerkwanden geplaatst die bestonden uit smallere staken waardoorheen wilgentenen gevlochten waren. Om deze muren af te maken werden ze ingesmeerd en opgevuld met leem. Omdat het in Nederland vaak regent, moest het dak een flink stuk overhangen om de kwetsbare leem tegen de nattigheid te beschermen. Bij sommige huizen moest daarom het dak ook buiten met paaltjes ondersteund worden. Het dak zal bedekt zijn geweest met stro of riet. Ook werd om het dak vaak nog een afwateringsgoot gegraven.

grijpen, omdat ze beladen met buit niet snel genoeg weg konden komen en vonden archeologen in een waterput van een Romeinse villa de stoffelijke resten van de bewoner. De meeste resten verhalen echter van boeren en gebeurtenissen van alledag.

Er zijn veel overblijfselen uit de Romeinse tijd in de bodem van Overijssel verborgen. Bovendien zijn er ook aanwijzingen voor Twenten in den vreemde. Zo vermelden inscripties op grafstenen het bestaan van een legeronderdeel van het Romeinse leger. De Tuihantes vormden een cohort (ongeveer 500 soldaten) dat onder andere gestationeerd was langs de muur van Hadrianus (Noord-Engeland). Soldaten van buiten het rijk, vooral Germanen, werden in de loop van de Romeinse tijd steeds gewilder. Ze golden als dapper en sterk en ze waren graag bereid om dienst te nemen in het leger.

De eerste aanwezigheid van Romeinen zal nauwelijks aandacht gekregen hebben van de inwoners van Overijssel. Rond de jaartelling woonden de meeste

gezinnen op zichzelf. De buurman woonde enkele honderden meters verderop. Bij Borne, Deventer, Raalte en Buurse zijn resten van dit soort erven gevonden. Bij Hengelo kwamen graven uit deze periode tevoorschijn. Op bijeenkomsten zal verteld zijn over Romeinse legers die Zuid-Nederland binnenmarcheerden. Mogelijk vertelden handelaren die glazen armbanden uit het rivierengebied of maalstenen uit de Eifel meebrachten, verhalen. Aanwijzingen voor de aanwezigheid van het Romeinse leger in Oost-Nederland zijn schaars. Uit Denekamp kennen we een bijzondere zilverschat van Romeinse munten en in Hoogeveen en Noordbarge, beide in Drenthe, zijn graven gevonden met daarin Romeinse militairen, waarschijnlijk verkenners die ter plaatse gerekruteerd waren. Tot die tijd waren er veel contacten met inwoners van het rivierengebied. In de loop van de eerste eeuw zou dat gaan veranderen. Rond het midden van de eerste eeuw trokken de Romeinen zich terug achter de Rijn. Officiële contacten tussen Oost-Nederland

Een boerenerf uit het begin van de Romeinse periode. Zo kan het er toen hebben uitgezien.

en het rivierengebied werden verbroken. Het gebied was op zichzelf aangewezen. In plaats van op het zuiden richtten de bewoners hun blik op het oosten en noorden. Binnen korte tijd veranderde het gebruikte aardewerk. Nieuwe types uit het oosten raakten in zwang. De bouw van een boerderij raakte geïnspireerd door noordelijke bouwstijlen.

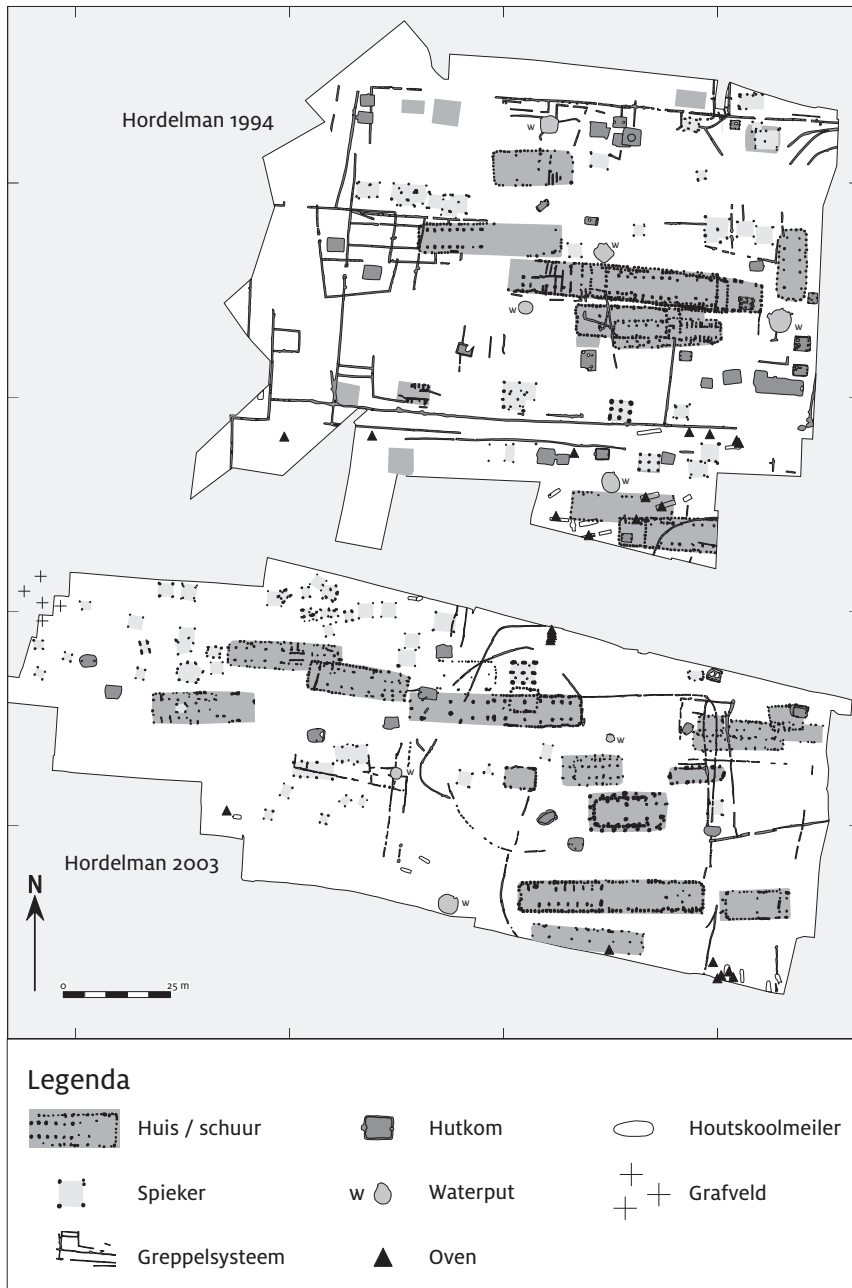
Dit proces kan goed geïllustreerd worden met de resultaten van enkele opgravingen. Zo is er in 1972/3 bij De Borchert in Denekamp gegraven. Het gebied rond De Borchert was al eerder (in de IJzertijd) in gebruik als akkerland, maar rond de jaartelling besloot men zich er te vestigen. Er werden twee boerderijen gebouwd, enkele opslagplaatsen en er werden akkers ingericht.

Romeinse soldaten op expeditie. Rond het begin van de jaartelling trokken Romeinse legioenen door Nederland. De illustratie betreft een inscenering.

De Romeinen

Rond 50 v. Chr krijgen de bewoners van Nederland te maken met de grootschalige veldtochten van de Romeinse legers. Daarmee begint in ons land de Romeinse tijd, die tot ongeveer 400 n. Chr zou duren. Niet alle stammen in ons land gaven zich zonder slag of stoot gewonnen. In 47 n. Chr trok de Romeinse keizer zijn troepen daarom terug tot op de Rijn. De zuidoever van de rivier werd ingericht als rijksgrens (limes) die werd versterkt met forten (castella). Tot aan het einde van de Romeinse tijd werd Nederland door deze grens in tweeën gedeeld. Zuid-Nederland werd een heuse Romeinse provincie. De inheemse bewoners van dit gebied – of in ieder geval hun leiders – lieten zich graag inspireren door de Romeinse levensstijl. We zien dat terug in voorwerpen, kleding, gebouwen (tempels, badhuizen), het gebruik van geld en de organisatie van de economie (villasysteem, steden). In het gebied ten noorden van de Rijn, het Vrije Germanië, bleef alles aanvankelijk bij het oude.

Een overzicht van de opgravingen bij Heeten. Verschillende gelijktijdige boerderijen liggen binnen een greppelsysteem.

De vondsten wijzen er op dat de inwoners nauwe contacten onderhielden met hun ooster- en noorderburen (tot aan de monding van de Elbe), maar ook dat er mondjesmaat contacten waren met de Romeinen. Zo zijn er maalstenen gevonden, enkele scherven van Romeins aardewerk, maar ook een loden baar die uit het Romeinse rijk afkomstig moet zijn. In de tweede eeuw werd de materiële cultuur van de nederzetting rijker en stonden er gelijktijdig drie boerderijen. In de derde eeuw werd het dorp verplaatst en verdwijnt het uit het zicht van de archeologen. Wel stonden er omheiningen van een jongere nederzetting en waren er verschillende hutkommen. Hutkommen zijn ingegraven ruimtes, voorzien van een dak. Ze deden vaak dienst als ambachtsruimte. Bij De Borchert zijn aanwijzingen gevonden voor de productie van ijzer en lood, het spinnen van wol en het weven van

stoffen. Vooral vanaf de derde eeuw nam de ambachtelijke productie een hoge vlucht.

Een ander voorbeeld van een nederzetting is Heeten, ten zuiden van Raalte. Hier werden tussen 1994 en 2004 drie grote opgravingen uitgevoerd, waarbij bewoningsresten uit de hele Romeinse tijd tevoorschijn kwamen. Uit de eerste eeuw was een enkele boerderij bekend. In de tweede eeuw bouwden de bewoners hun boerderijen op een centrale plek waardoor kleine dorpjes ontstonden. De echte groei en bloei kwam in de derde eeuw. Binnen een generatie verdubbelde het aantal gelijktijdige huisplaatsen bijna. Bovendien ontstond veel meer variatie in gebouwen, wat er op wijst dat het aantal ambachtelijke activiteiten dat door de dorpingen werd ondernomen toenam. Dat zien we ook terug aan de groei van de productie van ijzer. Het dorp behoorde in de derde eeuw tot de grootste ijzerproducenten van Noordwest-Europa. Ook werd er brons verwerkt en werden stoffen vervaardigd. Bovendien zijn er verschillende bijzondere metaalvondsten gedaan. Veel daarvan zijn afkomstig uit het Romeinse rijk en vormen een bewijs voor de vele contacten met de Romeinen. De nederzetting importeerde zelfs de techniek van de draaischijf voor het vervaardigen van aardewerk en er liepen runderen rond die uit de Romeinse provincie afkomstig waren. De bloei duurde voort tot in de vierde eeuw. Uit de vijfde eeuw kennen we vervolgens slechts een enkele huisplaats.

De snelle toename in nederzettingsovervang en welvaart is te verklaren als het gevolg van toegenomen contacten tussen de Romeinse provincie en Germaanse stammen in onder andere Overijssel. Niet alleen ijzer was geliefd, het Romeinse leger zocht ook naarstig naar nieuwe rekruten. Als gevolg van de contacten met het leger gingen de nederzettingen in Oost-Nederland deel uitmaken van nieuwe culturele netwerken. Ook vestigden zich kleine groepen Germanen in de Romeinse provincie. Een geleidelijke samensmelting met de plaatselijke bevolking was het gevolg.

Een inventarisatie van de beschikbare archeologische gegevens leert dat de 'volksverhuizingen', zoals die vaak in geschiedenisboeken worden omschreven, een veel minder grote invloed hebben gehad op de lage landen dan altijd gedacht. Dit wil overigens nog niet zeggen dat ze nooit bestaan hebben, maar in Overijssel speelden ze geen grote rol. In het noordwesten van het Romeinse rijk onderhielden Romeinen en Germanen dus een tweeslachtige relatie. Enerzijds konden ze niet altijd met elkaar overweg, anderzijds bleken ze elkaar ook hard nodig te hebben. Het definitieve vertrek van de Romeinse